

Ураимов К.О.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ТАТААЛ СӨЗДӨРДҮН КИЙИНКИ
ЭМГЕКТЕРДЕ ИЗИЛДЕНИШИ

Ураимов К.О.

ИССЛЕДОВАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА
В ПОЗДНИХ ТРУДАХ

К.О. Uraimov

INVESTIGATION OF COMPLEX WORDS OF THE KYRGYZ
LANGUAGE IN LATER WORKS

УДК: 81

Макалада кыргыз тилиндеги татаал сөздөр тилдик семантикалык, структуралык, функционалдык өзүнчө бирдик катары кийинки эмгектерде каралышы кеңири баяндалат. Татаал сөздөр сөз жасоо аспектисинде каралуу менен, тилдин сөздүк корунун ички мүмкүнчүлүктөрү аркылуу жаңы сөз катары пайда болгондугу баса белгиленет. Булар сөз бириктирүү механизмине негиздеэлери жана аналитикалык ыкманын жардамы менен жасалаары көрсөтүлөт.

Негизги сөздөр: кыргыз тили, кыргыз тил илими, морфология, татаал сөз, грамматика, татаал сөздөрдүн жасалышы, компонент, лексикалашуу.

В статье рассмотрены сложные слова кыргызского языка как отдельная семантическая, структурная и функциональная единица, которые подробно освещаются в трудах современных кыргызских ученых-лингвистов. Исходя с аспекта словообразования в кыргызском языке, особое внимание уделяется появлению новых сложных слов благодаря внутренним возможностям лексического фонда. Определяются механизмы словосложения и аналитического сочетания.

Ключевые слова: кыргызский язык, кыргызское языкознание, морфология, сложное слово, грамматика, образование сложных слов, компонент, лексикализация.

In the article complex words of the Kyrgyz language are considered as a separate semantic, structural and functional unit, which are covered in detail in the works of modern Kyrgyz linguistic scientists. Based on the aspect of word formation in the Kyrgyz language, special attention is paid to the emergence of new complex words due to the internal capabilities of the lexical foundation. The mechanisms of composition and analytical combination are determined.

Key words: Kyrgyz language, Kyrgyz linguistics, morphology, compound word, grammar, compound word formation, component, lexicalization.

Татаал сөзгө тиешелүү айрым маселелер К.К.Сартбаев, Б.Орузбаева, С.Кудайбергенов, А.Турсунов, Б.Үмөталиева, С.Давлетов, Ж.Мураталиева, М.Мураталиевдер тарабынан жазылып, 1964-жылы басылып чыккан "Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология" деген эмгекте каралат.

Мында да татаал сөздөр алгач сөз жасоо аспектисинде каралып, тилдин сөздүк корунун ички мүмкүнчүлүктөрдүн эсебинен жаңы сөздөрдүн жасалыш жолу аркылуу пайда болгон лексикалык бирдик катары аныкталат.

Эки же андан ашык уңгу сөздөн турган айрым бир эркин жана туруктуу сөз тизмектери лексикализациялануунун натыйжасында өзалдынча лексикалык мааниге ээ болуу менен, жаңы маанидеги сөздөрдү пайда кылат. Мындай сөздөр татаал сөздөр деп аталат, б.а. "эки же андан көп маанидеги компоненттерден туруп, лексикалык бир мааниге ээ болгон же маанини күчөткөн сөздөрдүн туруктуу айкашы татаал сөздөр деп аталат" [6, 21-б.].

Татаал сөздөр бул эмгекте өз ичара түзүлүшү, түзүлүш ыкмаларынын ар түрдүүлүгү жана маанилеринин өзгөчөлүктөрү боюнча төрт топко бөлүнөт: кошмок сөздөр, бириккен сөздөр же тарыхый татаал сөздөр, кош сөздөр жана кыскартылган сөздөр. Татаал сөздөрдү мындай төрт топко бөлүштүрүү мектеп грамматикаларынын баарында тең практикаланып жүрөт. Бирок, биздин жеке түшүнүгүбүздө, бириккен сөз же тарыхый татаал сөз деген термин менен аталган сөздөр деле лексикалык мааниге ээ болгон эки уңгунун өзара катар келип, биригип тизмектешүүсүнөн жаралаган кошмок сөз деген термин туюнткан, татаал сөздөрдөн түзүлүш өзгөчөлүгү боюнча эч айырмаланбаган эки эле уңгунун биригиши, кошоктоло айтылышы, ошол калыбында калыптанышы экендигин жогоруда мисалдар менен көрсөттүк. Андыктан бириккен сөз менен кошмок сөздү татаал сөздүн бир эле түрү катары кароо, менимче, туура болчудай. Болгону бириккен сөздөр фонетикалык, муундук ар кыл өзгөрүүлөргө учураган. Бул, бир жагынан, ошол сөздөрдүн жаралган мезгили менен байланышса, экинчи жагынан, ошол бириккен сөздөрдүн айрым бир сыңарларынын башка тилдерден кирип калыптангандыгы көрүнүп турат. Мындай көрүнүш кош сөздөрдүн сыңарларына да мүнөздүү, андан калса кыскартылган сөздөрдө мындай көрүнүш жыш учурайт. Ошондуктан биз бириккен сөз деген терминди татаал сөздүн өзүнчө бир түрү катары карабастан, кошмок сөз деген категориянын тутумунда чечмелөөнү туура деп эсептейбиз.

Кыргыз тилиндеги татаал сөз маселеси сөз жасоо аспектисинде академик Б.Ө. Орузбаеванын монографиясында колго алынат. "В тюркских языках, в том числе и киргизском, в основе образования большого количества лексических единиц лежит аналитический

способ, который, в свою очередь, базируется на определенных правилах, исходящих из специфики грамматического строя.

Аналитическим (по другой терминологии - синтаксическим) способом образуется так называемые сложные слова" [7, 184-б.]. Окумуштуу татаал сөздөрдүн жасалышында синтаксистик механизмдин олуттуу мааниге ээ экендигин белгилөө менен, өзүнө чейинки окумуштуулардын айткан, деген пикирлерин жыйнактап, айрым факт-материалдарды талдоо аркылуу, татаал сөздүн жаңы түшүнүктү туюнтуу үчүн колдонула тургандыгын, жасалуу механизмдин баса белгилейт. "Сложные слова в киргизском языке довольно многочисленны: они образуются путем использования одного из древних способов словообразования - сложение самостоятельных слов для выражения нового понятия. Определение природы сложных слов должно быть неразрывно связано с определением слова как единицы, обозначающей отдельные понятия" [7, 186-187-бб.]. Ошону менен эле катар Б.Ө.Орузбаева татаал сөздөрдүн жасалышында сөз айкаштарын уюштуруучу грамматикалык каражаттар (ыкташуу, башкаруу, изафеттик байланыш) негизги роль ойнооруна басым коёт да, бирок бул эки категорияда окшоштуктар менен катар эле айырмачылыктар бар экендигин белгилейт. "Сложные слова и словосочетание обладают одиноковыми специфическими особенностями и как бы составляют неразрывное единство. В то же время они имеют существенные отличия, которые позволяют отнести сложные слова к области морфологии, а словосочетания к области синтаксиса. Единство и взаимосвязь их заключается в том, что в основе образования обоих лежит использование одного и того же грамматического средства (одиноковое грамматическое оформление). Различие же состоит в основном, в том, что лексикализация у сложных слов почти завершена, что нельзя сказать о словосочетаниях. ... Кроме того, если сложные слова выполняют номинативную функцию, то словосочетания - коммуникативную" [7, 184-186-бб.].

Демек, мындан татаал сөздүн негизги белгилери катары анын экиден кем эмес сөздүн тизмегинен тураары, лексикалануусу, морфологияга тиешелүүлүгү, номинативдик функция аткаруусу, жаңы түшүнүктү туюнтуу мүмкүнчүлүгү, сөз жасоого тиешелүүлүгү эсептелет. Синтаксистик-аналитикалык ыкма аркылуу жасалган татаал сөздөрдү үчкө бөлүштүрөт: 1. Бирдиктен же тарыхый татаал сөз же (азыркы жөнөкөй сөз); 2. Азыркы татаал сөз; 3. Кош сөз.

Менимче, бул жерде эки маселе боюнча чаташ жагдай бар жана ага өзгөчө көңүл буруу зарылчылыгы чыгып отурат. Биринчиден, татаал сөздү морфологиянын объектисине жатат, сөз айкашы коммуникативдик функция аткарат деген тезистер. Бул жерде карама-каршы ой жаткансыйт. Анткени окумуштуу эки же андан көп толук маанилүү сөздөр синтаксис-

тик жактан өзара тизмектешип келүү менен лексикализацияланып жаңы түшүнүктү атап калган жеке бирдикти же сөздү татаал сөз катары аныктайт. Сөз лексикалык бирдик катары конкреттүү бир нерсенин, түшүнүктүн, кубулуш-көрүнүштүн атын билдирет, морфологиялык бирдик катары тигил же бул сөз түркүмүнө тиешелүүлүгү жана ал сөздүн тутуму аныкталат. Татаал сөз – эң алды, бир жаңы түшүнүктүн аты, лексикализацияланган тизмек, бир бирдик. Биздин түшүнүгүбүздө татаал сөз семантикалык жана структуралык жактан лексикологиянын объектиси деп түшүнөбүз. Ошол эле учурда окумуштуунун сөз айкашын коммуникативдик бирдик, коммуникативдик функция аткарат дегени да туура эмес. Татаал сөз, эркин сөз айкаштары номинативдик милдет аткарат, алар экинчи номинациянын негизинде жасалган номинативдик бирдиктер. Ал эми сөз айкашы эч качан коммуникативдик бирдик боло албайт, коммуникативдик милдетти аткарабайт.

Экинчиден, татаал сөздөрдү тарыхый татаал сөз же азыркы жөнөкөй сөз, азыркы татаал сөз деп терминологиялык жактан да, маани-мазмундук жактан да так эмес колдонушу да айрым бир кайчы пикирди жаратпай койбойт. Татаал сөздөр мурдатан эле кошмок сөз, кош сөз, кыскартылган сөз деп, кээде бириккен сөз деген түрү да колдонулуп, классификацияланып келет. Академик Б.Ө.Орузбаеванын тарыхый татаал сөз же азыркы жөнөкөй сөз дегенине бириккен сөздөр туура келсе, азыркы татаал сөз дегенине кошмок сөз туура келет. Ошондуктан буларды өзара чаташтырбай эле кошмок сөз деп бөлүштүргөн оң (бул жөнүндө жогорто сөз болгон).

Татаал сөз жөнүндө С.Давлетов, С.Кудайбергенов тарабынан 1980-жылы жарык көргөн "Азыркы кыргыз тили. Морфология" деген эмгекте да кыскача сөз болот. Мында С.Давлетов татаал сөз бөлүмүн жазып, сөздөрдүн жөнөкөй жана татаал деп өзара бөлүнүшүндөгү эң башкы белги алардын тутумундагы негизги морфемалардын саны болуп саналат..., тутумунда эки же андан көп негизги морфема (эркин унгу) болот. Булар компоненттер деп аталат..., баардык компонент биригип, жалпысынан кандайдыр бир затты, кыймыл-аракетти ж.б. билгизет: *төө куш, жем баштык, тоо теке, кара буудай...*, сүйлөм ичинде баардык компонент синтаксистик бир милдетти аткарат, ал компоненттер бири-биринен бөлүнүп, өз-өзүнчө тыным менен эмес, бир логикалык басым аркылуу айтылат да, алардын орду туруктуу келет" деген сымал мүнөздө аныкталат [4, 27-28-бб.].

Татаал сөздөрдүн негизги түрү катары кош сөз, кошмок сөз, кыскартылган сөздөр көрсөтүлөт. Биздин изилдөөнүн предмети болгон кошмок сөзгө төмөнкүчө аныктама берилет. "Алгачкы учурда компоненттери багыныңкы байланыш аркылуу тутумдашкан, бирок бара-бара ал касиетин жоюп, бир түшүнүктү билгизүү менен, сүйлөмдүн бир мүчөсү болуп түшкөн татаал сөздөр кошмок сөз деп аталат". Мисал катары

тап күрөшү, сын атооч, кызыл аскер, жол башчы, эмгек акы, орун басар, жалгыз аяк жол, темир жол, беш жылдык, башкы командачы, миң башы, жылкычы чымчык, жан бакты, кулак сал, кийим илгич, кайра куруу, ылдый көч, өйдө көч, айыл чарба, кирип чык, келип кет, үч бурчтук, ойлоп табуучу ж.б.у.с. тизмектерди берет. Бул авторлор татаал сөздүн бир түрү катары бириккен сөздөрдү же Б.Орузбаеванын терминин колдонгондо “тарыхый татаал, бирок бүгүнкү жөнөкөй сөздү” өзүнчө бөлүп көрсөтүшпөйт. Биздин оюбузча ушул көз караш акылга сыярлык.

Ошону менен эле катар аталган эмгекте татаал сөз эмес тизмектер татаал сөз катары берилип да калган. Маселен: өйдө көч, ылдый көч дегендер эркин сөз айкашы болсо, *кирип чык, келип кет* дегендер функционалдык жардамчы этиштер менен чакчыл этиштердин тизмегинен турган этиштик аналитикалык формалар.

Ушул эле эмгекте “татаал сөздүн ар бир компоненти бири-биринен бөлүнүп, өз-өзүнчө тыным менен эмес, жалпысынан бир логикалык басым аркылуу айтылат”, - деген пикир бар [4, 28-б.]. Мунун биринчи бөлүгү анча так, туура эмес, себеби татаал сөздүн ар бир компоненти тарыхый жактан лексикалык толук маанилүү сөздөрдөн турат, демек, өз-өзүнчө тынымга ээ, бирок татаал сөз катары, лексика-синтаксистик бир бирдик катары жалпы бирдиктүү басым аркылуу тутумдашат.

С.Давлетов, Ж.Мукамбаев, С.Турусбеков тарабынан жарык көргөн “Кыргыз тилинин грамматикасы”, I бөлүм, ондолуп экинчи басылышы, Ф., 1982, деген эмгекте да татаал сөз маселесин С.Давлетов жазган. Анда татаал сөзгө “составында экиден кем эмес унгусу болгон же бүтүн сөздөрдүн айрым бөлүктөрүнөн кыскартылып, бир маанини билдирген сөздөр татаал сөздөр деп аталат”, - деген аныктама берет. Бул аныктаманын толук, так эмес экендигин айтпаганда да, татаал сөздөрдүн компоненттери жалаң уңгудан гана турбастыгы, көпчүлүк учурларда татаал сөздөрдүн биринчи компоненти да, экинчи компоненти да туунду сөздөрдөн болоору эске алынбаган. Андан калса татаал сөздөрдүн компоненттеринин ортосунда ажырабастык, бөлүнбөөчүлүк, чулу бүтүндүк болоору, алар туруктуу тизмек катары жаңы маани туюнтаары, экинчи номинациядагы сөздөр экендиги жөнүндө таптакыр эле сөз болбойт.

Татаал сөздүн кошмок сөз түрүнө берген аныктамасы да 1980-жылы жарык көргөн эмгегиндеги кошмок сөзгө берген аныктамасы менен дал келбейт. Кошмок сөздөрдүн компоненттеринин ортосундагы синтаксистик байланыш, анын түрлөрү, кошмок сөздөрдүн лексикалашуусу, жаңы маани туюнтушу, сүйлөм тутумунда бир гана сүйлөм мүчөлүк милдет аткарышы, компоненттеринин туруктуулугу жөнүндө сөз болбойт.

1980-жылы С.М. Кудайбергеновдун жалпы ре-

дакторлугу менен “Кыргыз адабий тилинин грамматикасы”, I бөлүм, Фонетика жана морфология деген академиялык грамматика жарык көрөт. Татаал сөз маселесин Б.Ө.Орузбаева жазат. Татаал сөзгө берилген аныктама бул грамматикада бир топ тагыраак, толугураак берилген. “Эки же андан көп компоненттерден түзүлгөн сөздөрдүн туруктуу айкашы лексикалык бир мааниде колдонулса, алар татаал сөздөр деп аталат” [5, 100-б.]. Мисалы: *өнөр жай, мал чарбасы, үндөштүк закону, кошумча баа, чыр-чатак, бак-дөөлөт, өйдө-ылдый*. Маанилик жактан татаал сөздөр жөнөкөй сөз сыяктуу эле белгилүү бир түшүнүктү билдирет жана маанини тактайт, сөздү экспрессивдүү кылып, ойду ачык, так, таамай айтууга мүмкүндүк берет, айрым татаал сөздөр маанини жалпылап көрсөтөт, *мал-сал, бала-бакыра, эгин-тегин, кыз-кыркын*. Татаал сөздөр кыргыз тилинин лексикасында басымдуу орунду ээлейт жана алардын мындан ары да арбуу мүмкүнчүлүгү чексиз деген ойду айтуу менен, окумуштуу татаал сөздүн кыргыз тилинин лексикалык корундагы оордун белгилеп, маанисин көрсөтөт. Сууроо туулат: окумуштуунун пикири боюнча татаал сөздөр кыргыз тилинин лексикасында басымдуу оорундуу ээлейт, жөнөкөй сөз сыяктуу эле белгилүү бир түшүнүктүн аты катары колдонулат, лексикалык жактан бүтүн бир маанини билдирет, грамматикалык жактан жөнөкөй сөз сыяктуу эле сүйлөмдүн бир гана мүчөсүнүн милдетин аткарат. Анда эмне үчүн: татаал сөздөр ушу бүгүнкү күнгө чейин лексикологияда каралбай, морфологияда каралып келет; жөнөкөй сөз сыяктуу сөздүктөргө камтылбай, реестрге алынбай келет. Менимче, жооп өтө жөнөкөй. Орус тилинин грамматикасынын таасиринин натыйжасында ХХ кылымдын 50-жылдарында жаңыдан изилдөөлөр жүргүзүлө баштаганда, орус улутундагы Москвалык, Ленинграддык түркологдор татаал сөздү грамматиканын морфология бөлүмүндө карагандыктан, ушу бүгүнкү күнгө чейин ошол адаттан кете албай келебиз.

Башка изилдөөчүлөрдөн айырмаланып, Б.Ө.Орузбаева татаал сөздөрдү төрткө бөлөт: 1. Кошмок сөздөр (азыркы татаал сөздөр); 2. Бириккен сөздөр (тарыхый татаал сөздөр); 3. Кыскартылган сөздөр; 4. Кош сөздөр. Биз бул маселеге байланыштуу пикирибизди жогорто билдиргенбиз, ошондуктан бул жерде ага кайра дагы токтолуп отуруунун зарылдыгы жок деп эсептейбиз.

Арийне, окумуштуу “кошмок сөздөрдүн ар бир компоненти өз басымы менен айтылгандыктан, алардын арасында тыным (пауза) сезилип турат. Ошондуктан бөлөк жазылат” [8, 102-103-б.], - дегени кандайдыр бир так эместикти көрсөтүп тургансыйт. Биздин пикирибизче татаал сөздөрдүн ар бир компоненти өз басымы менен эмес, өз тынымы менен айтылат, татаал сөздүн баардык компоненти бир жалпы басым аркылуу айтылат. Басым менен тынымды чаташтырбай, так колдонуу зарыл.

И.Абдувалиевдин 2003-жылы ЖОЖдун студенттери үчүн лекциянын курсу катары “Кыргыз тилинин морфологиясы” деген окуу куралы жарык көргөн. Анда “татаал сөздөр жөнөкөй сөздөрдөн тутумдук түзүлүшү менен айырмаланат. Бирок булар деле тутумунда эки же андан көп сөз болгонуна карабай, лексикалык бир гана маанини билдирет. Демек, татаал сөздөр сүйлөмдө сүйлөмдүн бир эле мүчөсүнүн милдетин аткарат, татаал сөздүн грамматикалык жактан уюшулушу ар түрдүү. Эки же андан көп компоненттерден тургандыктан, алардын ортосунда бири-бирин байланыштырып турган синтаксистик байланыш бар”, - деп татаал сөздөрдүн экиден кем эмес компоненттерден тураарына, алардын ортосунда, ыкташуу, таандык, башкаруу жана тең байланыш болооруна, бир гана лексикалык маани туюнтуп, сүйлөмдө бир эле сүйлөм мүчөсүнүн милдетин аткарууна басым коёт [1, 34-б.] Тутумдук түзүлүшүнө карап кыргыз тилиндеги татаал сөздөрдү С.Давлетов, С.Кудайбергеновдун эмгегине шилтеме берүү менен, менимче, үч түргө туура бөлүштүрөт: кош сөздөр, кошмок сөздөр, кыскартылган сөздөр.

Кыргыз тилиндеги татаал сөздөрдүн ичинен өтө татаалы да, терең изилденбегени да, уюшулуш, куралыш, түзүлүш өзгөчөлүктөрү боюнча ар түрдүүсү да – кошмок сөздөр. “Кошмок сөздөрдө экиден ашык лексикалык маанидеги сөздөр биригип, башка лексикалык маани жаратат да, башкача грамматикалык маанилердин жаралышына негиз болуп кызмат кылуу милдетин аткарат. Булардын мына ушундай татаал табияты кыргыз тил илиминде өз изилдөөчүсүн күтүп келет”, - деп кошмок сөздөрдү илимий жактан терең, атайын изилдеп чыгуунун зарылчылыгын баса белгилөө менен, кошмок сөздөрдүн жазылышын да белгилүү бир тартипке салуу маселесинин кыргыз тил илиминин алдыдагы проблемасы экенин белгилейт [2, 37-б.].

2009-жана 2010-жылы “Азыркы кыргыз адабий тили” (бир топ даанасы 2009-жылы, калганы 2010-жылы жарык көрөт, эч айырма жок) деген аталышта грамматика жарык көргөн. Бул эмгекте татаал сөз деген өзүнчө бөлүм жок. “Сөз жасоо жолдору” деген чакан бөлүмдө гана Б.В.Орузбаева тарабынан “Сөз жасоонун айкашуу ыкмасы” деген темачада кыскача сөз болот.

“Сөз жасоонун айкашуу (аналитикалык же синтаксистик) ыкмасы аркылуу лексикада татаал сөздөр деп аталган лексемалар жасалат. Мындай ыкма менен эки же андан да көп сөз ажырагыс бир тизмекти түзүп, жаңы бир лексикалык (астын мен сыздым – К.У.) мааниге ээ болот” [3, 254-б.]. Бул эмгекте да, бир жагынан, “лексикада татаал сөздөр деп аталган лексемалар жасалат” делип туура айтылганы менен, татаал сөздөр мурдакы катчылыкты кайталоо аркылуу грамматиканын морфология бөлүмүндө каралат, экинчи жагынан, “бириккен сөздөр деп аталган түрлөрү да жогорудагы ыкмага (айкашуу ыкмасына -

К.У.) негизделип жасалат. Мындай сөздөр бүгүнкү күндүн базасында мамиле кылганда жөнөкөй сөздөрдүн эле катарына кошулат. Ал эми татаал сөздүн катарына “тарыхый-этимологиялык планда гана кошулат” деген мазмундагы туура эмес ой айтылат. Эгерде автор өзү белгилегендей бириккен сөздөр да жогоркудай айкашуу ыкмасы менен эки сөздүн тизмегинен жасалса, *бүгүн, өйүз, таене, таята, ычкыр, жылаңаяк, үстөмөн, былтыр, унчук* ж.б.у.с. татаал сөздөр экендиги ачык эл көрүнүп турса, эмне үчүн муну биз бүгүнкү күндө жөнөкөй сөз дешибиз керек... Б.М.Юнусалиев бул сыяктуулардын баардыгын тең эле синтаксистик ыкманын жардамы менен жасалган татаал сөз деп карайт эмеспи [9].

Демек, татаал сөздөргө тиешелүү маселелер боюнча кыргыз тил илиминде айтылган ой-пикирлерди жыйынтыктоо иретинде төмөнкүлөрдү айтууга болот:

– Татаал сөздөрдүн жасалышы – сөз жасоо системасынын алкагында карала турган маселе. Бул сөз жасоонун айкашуу ыкмасы, аналитикалык ыкма, синтаксистик ыкма деген терминдер аркылуу аныкталат;

– Татаал сөздөр өз табияты боюнча лексикалык каражат, бирдик, лексема экендигине карабай жана ушул өзгөчөлүктү баардык изилдөөчүлөр ачык эле билдиришкени менен, аны салт болуп калган туура эмес көзкараштан улам грамматиканын морфология бөлүмүндө териштиришет;

– Лексикалык бирдик катары татаал сөздөр сүйлөм тутумунда жөнөкөй сөз өңдүү эле сүйлөмдүн бир гана мүчөсүнүн милдетин аткарат;

– Татаал сөздөрдүн компоненттеринин орду туруктуу, аларды өзгөртүүгө, башка сөз менен алмаштырууга, ортолоруна башка сөз кошууга мүмкүн эмес;

– Татаал сөздөрдүн ар бир компоненти өз алдынча тынымга (пауза) ээ, басымга эмес. Татаал сөздүн баардык компоненти бир гана басымга ээ;

– Татаал сөз номинативдик бирдик, ал эми эркин сөз айкашы коммуникативдик бирдик деген сымал туура эмес пикирлер да жолугат;

– Татаал сөздөрдүн жазылышы да ар кыл;

– Татаал сөз маселеси кыргыз тил илиминде да өзүнүн атайын терең изилдөөсүн күтүп жаткан проблема экендиги баса белгиленет.

Демек, илимий адабияттарда айтылган ой-пикирлердин жана кыргыз тилиндеги факт-материалдарды анализдөөнүн натыйжасында кошмок сөздөр кыргыз тилинде, негизинен, уңгу же туунду негиздердин өз ара биригишинен, эркин сөз айкаштарынын эч кандай формалдык-грамматикалык өзгөрүүлөргө учурабастан гана татаал сөзгө өтүшүнөн (конверсияланышынан) жана эркин сөз айкаштарынын формалдык-грамматикалык өзгөрүүлөргө учурашы, б.а. мүчөлөрдүн жалганышы аркылуу татаал сөзгө айланышынан жасала тургандыгы белгилүү болду. Ошондуктан кыргыз тилиндеги кошмок сөздөрдү мүнөздөөдө, эң алды менен, кошмок сөздөрдүн компоненттеринин өз

ара карым-катышын, компоненттердин лексика-грамматикалык мүнөзүн, компоненттердин ортосундагы жалпы семантикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу өтө зарыл. Ушул өзгөчөлүктөргө жараша кошмок сөздөрдүн табияты аныкталат.

Адабияттар:

1. Абдувалиев Ы.А. Кыргыз тилинин морфологиясы. Лекциялар курсу. - Б., 2003. - 214-б.
2. Абдувалиев Ы.А. Кыргыз тилинин морфологиясы. - Б., 2008. - 284-б.
3. Азыркы кыргыз адабий тили. - Ф.: «Илим», 2010. - 990-б.
4. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: морфология. Жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин студенттери үчүн окуу китеби. - Фрунзе, 1980. - 27-28-бб.
5. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы. I бөлүм, фонетика жана морфология. - Ф.: 1980. - 380-б.
6. Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология. - Ф., 1964. - 257-б.
7. Орузбаева Б.Ө. Словообразование в киргизском языке. - Ф.:1964. - 270 с.
8. Орузбаева Б.О. О собственных именах в эпосе "Манас" // Ономастика Средней Азии. - Фрунзе, 1980.
9. Юнусалиев Б.М. Развитие корневых слов в кыргызском языке. - М., 1953.

Рецензент: д.филол.н. Кенжебаев Д.О.